

Ухач Василь Зіновійович,
кандидат історичних наук, доцент, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету Тернопільського
національного економічного університету

ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОСТІ В ІДЕОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ І ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (30 – 40 РР. ХХ СТ.)

Досліджено проблему державності крізь призму ідеологічних концепцій і програмних документів руху українських націоналістів періоду 1930–1940 рр. ХХ ст. Розкрито причини еволюції поглядів керівної еліти руху на концепцію майбутнього устрою Української держави.

Ключові слова: держава, націоналізм, національно-визвольний рух, націократія, політичний режим, форма правління, самостійність, соборність.

Ухач В. З.

Вопросы государственности в идеологических концепциях и програмных документах украинских националистов (30-40 г. XX в.).

Исследуется проблема государственности сквозь призму идеологических концепций государственности в идеологии и програмных документов движения украинских националистов периода 1930–1940 гг. XX вв. Раскрыты причины эволюции взглядов руководящей элиты движения на концепцию будущего устройства Украинского государства.

Ключевые слова: государство, национализм, национально-освободительное движение, нациократия, политический режим, форма правления, самостоятельность, соборность.

Uhach V.

Question of state system in ideological conceptions and position papers of ukrainian nationalists (30 – 40 years of XX century).

In the article the problem of the state system through the prism of ideological conceptions and position papers of motion the Ukrainian nationalists in period 30–40 years of XX century is investigated. Exposed reasons of evolution looks leading elite of motion on conception the future order of the Ukrainian state.

Keywords: the state, nationalism, national liberation motion, natsiokratiya, political regime, form of rule, independence, collegiality.

Постановка проблеми. Ідеологія націоналізму завжди і всюди плекала у своїх адептів культ власної самостійної держави, лояльність до якої розглядалася як одна з найвищих суспільних чеснот громадянина [1, с. 69], цілком закономірно, що теоретики націоналізму, а також практикуючі націоналістичні рухи повсякчас намагалися представити власну концепцію держави.

Не став винятком зі світового націоналістичного руху й український націоналізм. Народжена на зламі ХІХ – ХХ ст. ця нова на той час для України ідеологія впродовж 1920–1930-х рр. набула ознак цілісної, завершеної політичної концепції, яка пропонувала і власне бачення майбутнього устрою самостійної Української держави.

Київський дослідник О. Лисенко зазначає: «Іманентною ознакою сучасного етапу історієписання є підвищена увага до історії українського національно-визвольного руху, особливо періоду Другої світової війни. Ліквідація «запобіжників» і заборон, цензури і жорстких схем породила справжню повінь публікацій із зазначеної тематики. Однак дві добрі справи, принаймні для фундаментальної науки, цей підвищений інтерес «зробив»: по-перше, до наукового обігу та в широкий читацький загал було введено величезний джерельний масив, що сформував емпіричну основу для подальших досліджень; по-друге, історія самостійницького руху воєнної доби цілком природно інкрустувалась в історію національно-визвольного руху в Україні ХХ ст.» [2, с. 8]. Далі науковець резюмує: «Наявні ще дві проблеми, над якими доведеться рано чи пізно працювати історикам і правознавцям: першим належить піднятися до глибокого теоретичного осмислення цього дихотомічного явища, другим – дати юридичну оцінку діяльності самостійницьких сил, простежити аналогії з іншими подібними рухами в багатьох регіонах світу» [2, с. 9]. Слід

наголосити, що правознавці доволі неохоче спускаються зі своїх абстрактно-теоретичних «Гімалаїв», аби висловитися з приводу складних історичних процесів. Візити професійних істориків на інше дисциплінарне поле пов'язані з відомими ризиками профанації та некомпетентності, що лише зрідка супроводжуються наближенням до істини [2, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій (виокремо праці Д. Армстронга, Р. Висоцького, Г. Мотики, Р. Торжецького та ін. [3]) та вітчизняній (Г. Биструхіна, В. Дзьобака, М. Горлова, А. Кентія, Г. Кас'янова, Ю. Киричука, О. Кучерука, О. Лисенка, Г. Стародубець, А. Русначенка, А. Рибак, І. Патриляка, В. Трохимовича та ін. [4]) історіографії вчені не надто багато уваги приділяли концепціям держави, які пропонувалися українським націоналістичним рухом. Здебільшого ця проблематика розглядалася в контексті ширших студій про український націоналістичний рух [5, с. 370–382, 411–428]. Поділяємо думку І. Патриляка, що без з'ясування того, якою бачили українські націоналісти майбутню Українську державу, а також як це бачення еволюціонувало в роки Другої світової війни, ми ніколи не зуміємо синтезувати адекватного уявлення про український націоналістичний рух середини ХХ ст.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незалежна Україна з перемінним успіхом докладає зусиль щодо справедливої оцінки минулого національно-визвольного руху. Суспільно-політичне значення цих заходів обумовлене необхідністю усунення конфронтаційних моментів у масовій свідомості як однієї з передумов формування консолідованої української політичної нації. Важливим кроком на цьому шляху став і Указ Президента України від 14 жовтня 2006 р. № 879 «Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення», де зокрема, одним із завдань передбачено «здійснення ґрунтовних наукових досліджень, ... видання історичної та науково-популярної літератури з цих питань» в інтересах подальшої розробки законопроектів про український національно-визвольний рух 20–50-х років ХХ ст. [6, с. 2].

В умовах сьогодення важливим і необхідним є вивчення історичного досвіду будівництва Української держави, зокрема відображеного в ідеологічних концепціях, програмових положеннях Організації українських націоналістів, що ставила перед собою мету – побудову Української Самостійної Соборної Держави (далі – УССД), мала чітке її бачення та здійснювала реальні кроки до її досягнення.

Мета статті. Пропонована стаття має за мету висвітлити бачення самостійницьким (націоналістичним) рухом окремих питань стратегії розбудови державного механізму в майбутній Українській державі, зокрема виокремити ідеї, що стосувалися таких важливих аспектів державного життя, як політичний режим, форма правління в УССД.

Виклад основного матеріалу. На першому Конгресі українських націоналістів у 1929 р. виголошена С. Нижанківським доповідь про основи державного будівництва заклала в програму ОУН засадничі погляди на створення, закріплення та розвиток держави [7]. У питанні політичного ладу ОУН виділяла три етапи державного будівництва, від яких залежала і форма державного будівництва: перший етап (визвольна боротьба) – національна диктатура; другий етап (внутрішнього порядкування) – голова держави матиме завдання підготувати створення найвищих законодавчих органів на «засаді представництва всіх організованих суспільних верств з углядженням відмінностей окремих земель, що ввійдуть до складу Української Держави»; третій етап (етап упорядкованої держави) – на чолі держави стане покликаний парламентом голова держави, який призначатиме уряд, підзвітний йому та представницькому органу [8, с. 29]. Українські націоналісти признавали конечність національної диктатури лише у час першого етапу [9, с. 256].

З початком Другої світової війни українському націоналістичному рухові не вдалося на практиці випробувати свої концепції державного будівництва у зв'язку з тим, що сподіваного відновлення в Західній Україні держави (Акт 30 червня 1941 р. – В. У.) не відбулося. Натомість сам націоналістичний рух пережив у 1940 р. болючий розкол, який призвів до виникнення на історичній сцені двох нових акторів – ОУН під керівництвом А. Мельника та ОУН під керівництвом С. Бандери.

У 1940 р. ОУН (б) створює комісію державного планування на чолі з В. Горбовим, яка займалася розробкою документів, які б докладно регламентували організацію всіх механізмів влади та самоврядування, визначали принципи й напрями соціально-економічної політики. Водночас аналогічну роботу вела й мельниківська Комісія державного планування, яка готувала проекти «перебудови всього економічно-господарського, культурного та адміністративного життя України у випадку утворення самостійної держави» [10, с. 256]. Результати роботи бандерівської Комісії відображені в Інструкції «Боротьба і діяльність ОУН під час війни» (1941 р.). У документі розкривалися основні плани керівництва ОУН (б), спрямовані на утвердження національної державності [11, с. 90]. З-поміж основних постулатів документа вирізнялися такі тези: по-перше, формування органів державної влади мало відбуватись паралельно зі збройною бо-

ротьбою за звільнення України від більшовицької окупації; по-друге, ОУН мала проголосити відновлення Української держави та встановити владу на місцях; по-третє, уся повнота влади на місцях зосереджувалася в руках керівника місцевої одиниці; місцеве самоврядування виключалося; по-четверте, регламентувався розподіл повноважень між адміністративно-територіальними одиницями, при цьому розвиток держави мав відбуватись винятково в руслі програми ОУН [12, с. 300]. Як зазначає В. Трохимович, зміст документа підтверджував початкове прагнення організації утримувати монополні позиції в державі і цілком залишався в колі довоєнних уявлень про тотальний націоналізм у всіх сферах життя. Тоталітарна радянська машина, наслідки трьохсотлітнього панування московщини на українських землях, на думку бандерівців, не залишали вибору [12, с. 301–302].

У революційний та пореволюційний час державним режимом, на думку очільників ОУН, має бути диктатура. У проєкті одного з чільних ідеологів ОУН Д. Мирона присутні не лише риси авторитарного політичного режиму, але також ознаки республіканської президентської форми правління з поділом влади на три гілки та місцевим самоврядуванням. Пропонувалася «обмежено-республіканська» президентська форма правління у поєднанні з «націократичним» політичним режимом, тобто державний механізм ОУН (б) на початок 1941 р. мав усі ознаки авторитарного на рівні структури та функцій [12, с. 302]. Київський дослідник І. Патриляк зазначає, що у 30–40-х роках ХХ ст. диктатура й етнічна нетерпимість була явищем цілком буденним, тоді «білими воронами» на політичній карті світу виглядали не диктаторські й расистські режими, а демократичні режими [11, с. 91].

Воєнні реалії, зустріч із братами Великої України і як результат рішення III Надзвичайного Великого Збору ОУН (далі – III НВЗ ОУН (1943 р.)) були тими факторами, що стимулювали український націоналізм «крайового зразка» набувати рис демократичності, яка ставала лейтмотивом післявоєнного світу. Принциповим нововведенням у новій програмі бандерівців (III НВЗ ОУН) була теза, що «ідеалом нової суспільності є вільна людина», а майбутній політичний режим названо вже не «націократією», а спочатку «новим ладом», пізніше в «Уточненнях і доповненнях до програмових постанов...» (1950р.) – демократичним ладом» [13, с. 99–112]. Цікаво, що перехід на позиції політичного плюралізму та гуманізму відбувся тоді, коли ОУН в Україні вела боротьбу за виживання в людиноненавистницьких умовах; і навпаки: демократичне середовище Західної Європи не надто впливало на ультраправі погляди середовища Закордонних частин ОУН (далі – ЗЧ ОУН). У цьому контексті важко не погодитися з думкою Г. Дичковської: «Легко бути гуманістом, сидючи в комфорті і попиваючи каву. Залишатися гуманістом в умовах тотального двостороннього геноциду значно важче» [14, с. 981].

Після закінчення Другої світової війни інтелектуальний провід українського національно-визвольного руху закономірно більше концентрувався на організації боротьби з радянським режимом, ніж на розробці проблем розбудови державного механізму, що ускладнює дослідникам аналіз державотворчих ідей, проте не є суттєвою перешкодою до визначення засадничих принципів державного будівництва. Так, у «Роз'ясненні Проводу ОУН на Українських Землях» (1950 р.) стверджувалося, що «безкласове суспільство» (основа майбутнього політичного режиму) – це суспільство «без визискувачів і визискуваних, суспільство вільних не експлуатованих селян, робітників і трудової інтелігенції» [15, с. 10–12].

Проблему майбутнього політичного режиму активно обговорювали публіцисти організації на рідних землях та ЗЧ ОУН. Так, один з очільників ОУН О. Дяків писав, що демократію потрібно взяти за основу політичного режиму, але слід добре продумати її конкретну форму, бо вона може мати і негативні тенденції через різноманітні вади державної системи та низьку політичну культуру громадян. Автор доходить висновку, що ОУН завжди обстоювала добро громадян, а це – одна з головних рис демократії [12, с. 308].

Щодо форми правління в майбутній Українській державі, то на думку авторитетного дослідника В. Трохимовича, знайти в офіційних оунівських документах відповідь на це запитання складно. Тому лише в працях поодиноких публіцистів знаходимо розкриття певних аспектів піднятої наукової проблеми. Так, проаналізувавши статтю одного з ідеологів ОУН (б) П. Полтави «За тип організованої демократії в майбутній незалежній українській державі» (1949р.), можна зробити такі узагальнення: а) по-перше, пропонувалася концепція парламентської демократичної республіки (П. Полтава вважав, що закони лише тоді виконують без відхилень, коли цей процес контролює законодавець, звідси виконавча влада повинна підпорядковуватися законодавчій); б) по-друге, депутатів парламенту слід обирати з представників політичних партій на загальних прямих рівних виборах на пропорційній основі (П. Полтава обстоював думку, що до виборів слід було допускати лише ті партії, чії програми не містять антидержавних положень та які зібрали не менше двох мільйонів підписів громадян) [16, арк. 274–285]. Після виборів партії-переможці зобов'язувалися утворити парламентську більшість, яка розробить «Декларацію єдиної національної політики» та зобов'язеться її виконувати [12, с. 310]. На думку П. Полтави, це матиме такі наслідки:

1) існуватимуть чіткі напрямки розвитку держави, які позбавлять труднощів у законодавчій роботі; 2) глава держави одержить право розпускати парламент у разі, якщо більшість не сформується та не буде оприлюднено «Декларацію», і самостійно формувати виконавчу владу до повторних виборів; 3) реалізовувати політику парламенту мав би уряд, сформований з представників партій, що перемогли, або однієї партії, що отримала більшість голосів, причому парламент не мав би права висловити вотум недовіри урядові [12, с. 311]. Водночас залишилися відкритими питання одно- чи двопалатності парламенту, повноважень Президента (глави держави), глави уряду.

Висновки та пропозиції. Вищевикладене дає підстави для загальних висновків:

1) державотворчі ідеї, генеровані інтелектуальною елітою націоналістичного руху, пройшли суттєву еволюцію, що зумовлювалося як змінами європейської геополітики, так і внутрішніми умовами боротьби. Вирізняється глибина та теоретичний рівень розробок, своєрідність, оригінальність ідей оунівців, не сліпе рецепіювання чужих ідей, а творчий підхід із врахуванням реалій національно-визвольного руху;

2) проблема державності в ідеологічних концепціях і програмних документах українського націоналістичного руху в роки Другої світової війни розглядалася неоднозначно. У 1939 р. ОУН бачила так звану «націократичну» форму майбутньої державності з чіткими ознаками авторитаризму й монополії націоналістичного руху на владу, з обмеженням демократичних свобод громадян [17, с. 210];

3) після розколу ОУН у 1940–1941 рр. дві організації, що утворилися на її руїнах, пішли різними шляхами. Консервативніша ОУН (м) залишилася на ідеологічних і концептуальних позиціях кінця 30-х років, а більш гнучка і радикальна ОУН (б) до кінця війни пройшла суттєвий еволюційний шлях, дрейфуючи в бік демократичного націоналізму з ознаками соціального популізму, що, відповідно, вплинуло на її концепцію майбутнього устрою Української держави;

4) у повоєнний період пануючою була концепція «поміркованого» демократичного політичного режиму, який базувався на принципах багатопартійності, загальних прямих виборів, дотриманням усіх прав і свобод громадян з боку держави (від серпня 1943 р. з упевненістю можна констатувати, що лідери ОУН (б) в Україні розглядали як ідеальну державну організацію демократичну республіку із забезпеченням усіх громадянських прав її мешканців. Така позиція остаточно була закріплена впродовж 1944 р. у ході створення під егідою ОУН (б) понадпартійної репрезентації українського визвольного руху – Української Головної Визвольної Ради (УГВР));

5) стосовно форми правління в діяльності ОУН (б) (програма II Великого Збору ОУН 1941 р.) проглядаються риси авторитарного політичного режиму і водночас ознаки республіканської президентської форми з поділом влади на три гілки та місцевим самоврядуванням. Майбутня форма правління, запропонована ОУН (м) і закріплена в її програмі, за своїм змістом, з певними застереженнями, наближалася до конституційної монархії [17, с. 211];

6) повоєнні суспільно-політичні позиції обидвох середовищ ОУН зазнали змін стосовно форми правління. Запропонований устрій містив усі ознаки республіканського, проте зміни все ще залишалися половинчастими, залишаючи за державою механізми контролю за життям громадян. Найбільш адекватною, на думку дослідника А. Рибак, діячі ОУН бачили авторитарну демократію: з одного боку – з участю народу у формуванні влади, з іншого – із сильною владою. Отже, проблемі політичного режиму діячі ОУН приділяли першочергову увагу, тоді як питання конкретної форми правління не було принциповим.

Література

1. Сміт Е. Д. *Націоналізм: теорія, ідеологія, історія* / Е. Д. Сміт – К. : К.І.С., 2004. – С. 69.
2. Лисенко О. *Деякі тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни* / О. Лисенко // *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий журнал. – Вип. 1 / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», Інститут історії України НАН України. – К., 2013. – С. 8, 9.*
3. *Armstrong J. A. Ukrainian nationalism. Second edition.* / J. A. Armstrong. – New York, London: Columbia University Press, 1963; *Motyka G. Ukrainianska partyzantka. 1942–1960.* / G. Motyka. – Warszawa, 2005; *Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa : PWN, 1993; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nationalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia / R. Wysocki. – Lublin, 2003.*
4. Горелов М. *Трансформація «інтегрального» націоналізму* / М. Горелов // *Українська державність у ХХ століття: історико-політологічний аналіз* / О. Дергачов (кер. авт. кол.). – К., 1996; Дзьобак В. *Конфлікти в ОУН(Б) і їх вплив на український Рух Опору (1941–1944 рр.)* / В. Дзьобак – К. : Інфоцентр, 2005; Касьянов Г. *Теорії нації та націоналізму* / Г. Касьянов – К. : Либідь, 1999; Кентій А. *Збройний чин*

- Українських націоналістів 1920-1956. Історико-архівні нариси. – Т. 2. / А. Кентій. – К., 2008; Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія і практика / Ю. Киричук – Львів : Добрі справи, 2003; Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи Опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії / А. Русначенко – К. : Пульсари, 2002; Патриляк І. Державне будівництво в планах ОУН (травень 1941 року) / І. Патриляк // Київська старовина. – 2003. – № 2. – С. 90, 91; Трохимович В. Державотворчі ідеї Проводу ОУН в Україні (1940–1950) / В. Трохимович // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – С. 301–302, 308, 310, 311.*
5. *Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / авт. кол. : В. Ф. Солдатенко, Т. А. Бевз, О. Д. Бойко та ін. – К. : Парлам. вид-во, 2007. – С. 370–382, 411–428.*
 6. *Шлях перемоги. – 2006. – 18 жовтня. – С. 2.*
 7. *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. Збірка документів. – Вид-ня ЗЧ ОУН, 1955. – С. 48–57.*
 8. *Мороз В. Місцеве самоврядування в діяльності ОУН / В. Мороз. Самоврядування та самоорганізація територіальних громад. : мат-ли наук.-практ. конф. 24–25 черв. 1999 р. – Львів, 1999. – С. 29.*
 9. *Штикало Д. Новітні даноїди / Д. Штикало // Студентських шлях. – 1932. – Ч. 11–12. – С. 256.*
 10. *Кентій А. Збройний чин українських націоналістів / А. Кентій. – К. : Знання, 2003. – С. 256.*
 11. *Патриляк І. Державне будівництво в планах ОУН (травень 1941 року) / І. Патриляк // Київська старовина. – 2003. – № 2. – С. 90, 91.*
 12. *Трохимович В. Державотворчі ідеї Проводу ОУН в Україні (1940–1950) / В. Трохимович // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – С. 301–302, 308, 310, 311.*
 13. *Уточнення і доповнення до програмових постанов Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН (1950) // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. Збірка документів. Видання ЗЧ ОУН, 1955. – С. 99–112.*
 14. *Дичковська Г. Світоглядні концепції Петра Полтави / Г. Дичковська // Визвольний шлях. – 1995. – № 8. – С. 981.*
 15. *Роз'яснення Проводу Організації українських націоналістів на Українських Землях в деяких ідеологічних, програмових і політичних питаннях (1950) // Сурма. – 1950. – Ч. 25. – С. 10–12.*
 16. *П.П. За тип організованої демократії в майбутній незалежній українській державі // Галузевий державний архів Служби Безпеки України (далі – ГДА СБ України). – ф. 13. – спр. 372. – т. 11. – арк. 274–285.*